

ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Тарасенко О. С.

ВСТУП

Правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту є комплексною та багатоаспектною системою, яка функціонує на основі взаємодоповнювальної дії двох ключових галузей – міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Головною метою цього механізму є встановлення загальноприйнятих, універсальних стандартів поведінки для всіх сторін, залучених до збройного конфлікту, які ґрунтуються на принципі забезпечення абсолютної пріоритетності найкращих інтересів дитини. Необхідність існування правового механізму зумовлена об'єктивним принципом особливої вразливості дітей в ході збройного конфлікту, оскільки діти є об'єктами не тільки прямого військового ризику та фізичної шкоди, але й вторинних впливів, які охоплюють серйозні психосоціальні та гуманітарні наслідки збройних конфліктів.

Як зауважує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїй доповіді «Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд», збройний конфлікт в Україні супроводжується масштабним і системним порушенням основних прав дитини (на життя, безпеку, освіту, здоров'я, сім'ю та захист) з боку РФ¹. Порушення, що фіксуються, відповідають шести серйозним порушенням проти дітей у збройному конфлікті (убивства, каліцтва, вербування, сексуальне насильство, напади на школи й лікарні, відмова в гуманітарному доступі), які були консолідовано визначені та розвинуті в рамках низки Резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (зокрема, Резолюціях РБ ООН 1261, 1882, 1998, 2225), та мають ознаки воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду згідно з Кримінальним кодексом України і Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

¹ Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 12.09.25)

Зокрема, як визначає у своїй доповіді «Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, в ході російсько-української війни задокументовано наступні порушення прав дітей: внаслідок непропорційних та невибіркових обстрілів цивільної інфраструктури, шкіл, лікарень зафіксовані численні випадки загибелі та поранень дітей, а також випадки катувань і свавільних страт неповнолітніх на окупованих та деокупованих територіях; утримання дітей у катівнях з психологічним тиском і жорстоким поводженням; залучення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті (як шпигунів, коректувальників, для облаштування блокпостів) та мілітаризація освіти і дозвілля на окупованих територіях (через «Юнармію» та російські військово-патріотичні табори); встановлені факти згвалтувань та інших форм сексуального насильства (в т.ч. як аспект катувань) щодо дівчат і хлопців, а також випадки, коли діти були свідками цих злочинів; незаконні депортації та примусове переміщення дітей з окупованої території на територію рф, насильницьке передавання українських дітей до російських родин; навмисні атаки на школи і лікарні; систематична відмова рф у доступі до окупованих територій міжнародним організаціям та гуманітарним конвоям, що створює дефіцит їжі, води, медикаментів; обстріли гуманітарних коридорів і евакуаційних колон².

Теоретична необхідність та практична реалізація правового механізму захисту дитини передбачає, що його кінцева мета не може бути редукована до винятково мінімізації статистики прямих військових жертв та тілесних ушкоджень, адже, ключовим пріоритетом є довгострокове запобігання деструктивним процесам, які підривають основоположні права дитини, включаючи її право на інтелектуальний і фізичний розвиток, доступ до освітнього процесу та недискримінаційне збереження її ідентичності. В умовах поширення гібридних загроз та ведення великомасштабної військової агресії рф, ця превентивна роль набуває стратегічної значущості як інструмент захисту неперервності соціального і культурного буття українських дітей.

1. Інституційна система ООН в структурі міжнародно-правового механізму захисту дитинства в умовах воєнного часу

Інституційно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту концептуально визначається як комплексна,

^{2 2} Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 12.09.25)

багаторівнева і взаємопов'язана система, яка спрямована на забезпечення, відновлення та захист невід'ємних прав дитини, мінімізацію негативного впливу бойових дій і окупації, притягнення винних до відповідальності та надання гуманітарної, медичної і психосоціальної допомоги дітям, що постраждали від конфлікту. Її реалізація відбувається шляхом інтегрованої взаємодії спеціалізованих суб'єктів міжнародного та національного права, імперативних нормативно-правових приписів та уніфікованих операційних протоколів реагування на порушення прав дітей в умовах збройних конфліктів.

Функціональний вектор даного механізму спрямований на охоплення комплексного діапазону заходів, які, зокрема, спрямовані на проактивну превенцію потенційних ризиків, оперативне реагування на фіксовані правопорушення, а також реституційний вплив після конфліктного відновлення. Кінцева телеологічна мета діяльності інституційно-правового механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту полягає у мінімізації негативних наслідків, усуненні першопричин порушень та комплексному відновленні депривованих фундаментальних прав дітей. Критична значущість ефективного розгортання і функціонування цього механізму обґрунтована юридичним статусом дитини як *persona vulnerabilis* (вразливої особи) в межах доктрини міжнародного гуманітарного права. Так, у ст. 38 Конвенції про права дитини визначено, що «Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними»³. Отже, статус дітей у збройних конфліктах легітимізує абсолютний пріоритет застосування заходів, спрямованих на протидію систематичному позбавленню їхніх невід'ємних прав, які включають право на життя, здобуття освіти, належне медичне забезпечення та збереження сімейного середовища, тим самим забезпечуючи повне відновлення правового становища дитини, яка стала жертвою конфлікту.

На міжнародному рівні провідна роль у формуванні універсальних стандартів захисту прав дитини, в т.ч. в умовах збройного конфлікту, та забезпеченні ефективного контролю за їхньою імплементацією належить інституційній системі Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка створює багатовекторну архітектуру захисту, що поєднує нормативно-правові, моніторингові та операційно-гуманітарні

³ Конвенція про права дитини: ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82#Text (дата звернення: 11.09.25)

механізми. Домінуючу роль у цій архітектурі захисту дітей в умовах збройного конфлікту виконують спеціалізовані структурні підрозділи, мандати яких охоплюють увесь спектр діяльності – від прямої допомоги до стратегічного моніторингу та притягнення до відповідальності:

1. *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ/UNICEF)* виконує ключовий операційний та гуманітарний мандат. Основна діяльність зосереджена на негайному та гнучкому реагуванні на гострі потреби дітей та їхніх сімей, які виникають безпосередньо внаслідок збройного конфлікту чи гуманітарної катастрофи (емерджентна функція), наданні життєво необхідної допомоги, забезпеченні доступу до освіти, охорони здоров'я, харчування, чистої води, а також на організації психосоціальної підтримки для дітей, які постраждали від збройного конфлікту, з метою стабілізації, реконструкції та повернення до нормального життя після завершення гострої фази конфлікту або на деокупованих територіях (функція довгострокового відновлення). Отже, емерджентна функція ЮНІСЕФ реагує на наслідки війни, тоді як відновлювальна – закладає основи для стійкого та здорового розвитку дитини у післяконфліктному середовищі. Наприклад, в серпні 2025 р. Уряд України та Робоча група ООН із моніторингу та звітності продовжили на третій рік «Спільний превентивний план щодо запобігання та припинення грубих порушень прав дітей», що є пріоритетом у роботі щодо захисту українських дітей від наслідків російсько-української війни та їхніх прав, визначених у порядку денному ООН «Діти та збройні конфлікти». План було погоджено та підписано Радницею-уповноваженою Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Координатором системи ООН в Україні та гуманітарним координатором і Головою Представництва ЮНІСЕФ в Україні⁴.

2. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ/ОНСНР)* здійснює систематичний моніторинг, документування та верифікацію порушень міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини щодо дітей, його діяльність спрямована на встановлення фактів, збір доказів для механізмів підзвітності (accountability mechanisms) та інформування міжнародної спільноти щодо порушення прав дітей, сприяючи таким чином запобіганню безкарності. Зокрема, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (далі – Місія) є ключовим інституційним механізмом Управління Верховного комісара ООН з прав людини, розгорнутим у

⁴ Україна та Організація Об'єднаних Націй продовжують спільний превентивний план щодо припинення та запобігання тяжким порушенням прав дітей під час війни. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/ukraine-and-united-nations-extend-joint-prevention-plan-end-and-prevent-grave> (дата звернення: 03.09.25)

березні 2014 року на запрошення українського уряду. Діяльність Місії визначається як систематичний, багатовекторний моніторинг ситуації з правами людини, особливо зосереджений на впливі міжнародного збройного конфлікту з лютого 2022 року, зокрема на тимчасово окупованих рф територіях, до яких доступ здійснюється дистанційно. Основна методологічна складова роботи Місії включає безпосередню комунікацію з жертвами і свідками порушень міжнародного права прав людини (в т.ч. і дітей) та міжнародного гуманітарного права по всій Україні. Висновки Місії щодо наявності порушень ґрунтуються на строгому методологічному стандарті «достатніх підстав» (reasonable grounds), що вимагає наявності сукупності верифікованої інформації. Зокрема, Місія відіграє критичну роль у документуванні порушень шляхом підготовки обширного масиву публічних доповідей (понад 275 звітних документів станом на серпень 2025 року), які слугують авторитетним джерелом інформації для міжнародної спільноти, використовуються в регіональних та міжнародних судах і сприяють забезпеченню правосуддя для жертв і запобіганню подальшим порушенням⁵.

3. *Генеральний секретар ООН*. Основна роль Генерального секретаря ООН у сфері захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту полягає у підвищенні обізнаності міжнародної спільноти про серйозні порушення проти дітей, а також у сприянні залученню сторін конфліктів до зобов'язань щодо їх захисту. Паралельно, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів (далі – SRSG-CAAC), має стратегічний мандат, який сфокусований на протидії «шести тяжким порушенням» проти дітей у збройних конфліктах, визначеним відповідними Резолюціями Ради Безпеки ООН. Діяльність SRSG-CAAC включає ведення політичного діалогу з державними урядами та недержавними збройними формуваннями з метою укладення планів дій (Action Plans), спрямованих на припинення та превенцію порушень, що доповнюється щорічним обов'язковим звітуванням Раді Безпеки ООН.

Генеральний секретар ООН щорічно подає до Ради Безпеки ООН та Генеральної Асамблеї ООН доповідь «Діти та збройні конфлікти», яка верифікує «шість тяжких порушень» проти дітей у збройних конфліктах та містить додаток, відомий як «Список ганьби» (List of Shame), в якому перелічуються сторони конфлікту, відповідальні за ці злочини (у 2024 р. росію було включено до цього списку). Доповідь «Діти та збройні

⁵ Наша робота. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER Ukraine. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/aboutus/ourwork> (дата звернення: 09.09.25)

конфлікти» механізм слугує потужним інструментом тиску та політичної відповідальності, спонукаючи сторони до розробки та виконання Планів дій ООН для припинення та попередження порушень прав дітей в умовах збройних конфліктів. Зокрема, доповідь Генерального секретаря ООН «Secretary-General annual report on children and armed conflict» (червень 2024 р.) акцентує увагу на надзвичайно тяжкому становищі українських дітей унаслідок збройного конфлікту, спричиненого агресією рф⁶. Згідно з даними ООН, у 2023 році було підтверджено 938 серйозних порушень щодо 543 дітей в Україні, серед яких переважають випадки убивств, каліцтв, незаконних затримань, депортацій та обмеження гуманітарного доступу, зокрема, зафіксовано 419 випадків убивств і поранень дітей, переважно через застосування вибухової зброї великої потужності, а також понад 300 нападів на школи та лікарні. Особливе занепокоєння викликають факти викрадення та примусової депортації щонайменше 33 дітей з тимчасово окупованих територій України до рф, а також створення там спрощеної процедури набуття російського громадянства для українських дітей-сиріт⁷.

У документі відзначається позитивна динаміка щодо зниження кількості інцидентів порушень прав дітей, які приписуються українським силам. Цей прогрес є прямим наслідком конструктивної співпраці між Урядом України та ООН, що матеріалізувалася у підписанні спільного плану запобігання серйозним порушенням та приєднанні до Декларації про безпеку шкіл (Declaration on Safe Schools). Водночас, Генеральний секретар ООН фіксує поглиблення гуманітарної кризи, спричинене систематичними відмовами військових підрозділів рф у наданні доступу гуманітарним місіям до дітей, що перебувають у зонах активних бойових дій. У зв'язку з цим, Генеральний секретар ООН звертається із закличним ультиматумом до усіх акторів конфлікту, наполягаючи на суворому дотриманні норм міжнародного гуманітарного права (International Humanitarian Law/IHL), припиненні застосування зброї вибухової дії в населених пунктах та гарантуванні дітям України їхніх фундаментальних прав на життя, безпеку, освіту та возз'єднання з родинами⁸.

4. Комітет ООН з прав дитини (Committee on the Rights of the Child).

У межах інституційної архітектури Організації Об'єднаних Націй,

⁶Secretary-General annual report on children and armed conflict. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Secretary-General-annual-report-on-children-and-armed-conflict-2024> (дата звернення: 12.09.25)

⁷ Там само

⁸ Secretary-General annual report on children and armed conflict. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Secretary-General-annual-report-on-children-and-armed-conflict-2024> (дата звернення: 12.09.25)

Комітет ООН з прав дитини функціонує як ключовий договірний орган, наділений повноваженнями здійснювати нагляд за виконанням державами-учасницями Конвенції ООН про права дитини та відповідних Факультативних протоколів. Комітет виконує нормативно-контролюючу функцію, що проявляється у формулюванні загальних зауважень, які встановлюють розширене тлумачення правових норм, а також у систематичному розгляді періодичних доповідей держав, особливо у частині захисту дітей в умовах збройного конфлікту.

Комітет ООН з прав дитини офіційно констатує, що військове вторгнення становить пряме порушення Статуту ООН та імперативних принципів міжнародного гуманітарного права. Ці норми, що мають найвищу юридичну силу, гарантують дітям непорушні права, зокрема: право на життя, виживання, повноцінний розвиток та захист від усіх без винятку форм насильства. У своїх офіційних комюніке Комітет висунув категоричну вимогу до росії щодо негайного припинення збройної агресії та встановлення абсолютного пріоритету захисту дитячих прав – «Українські діти страждають і травмуються. Їх вбивають і ранилять, відділяють від батьків. Їхні будинки падають, навчання переривається. Нам відомо про напади на школи, дитячі будинки й лікарні. Повсякденне життя та рутину цих дітей були щент розбиті. Внаслідок військового нападу на Україну діти зазнають надзвичайного насильства, нестерпно бояться й переживають»⁹. Ця публічна позиція набуває значення юридичного фіксування порушення у межах системи міжнародного правового нагляду, що є необхідною передумовою для подальшої політичної та правової відповідальності.

Отже, інституційна система ООН формує комплексну, багатовекторну архітектуру захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів, що функціонує на принципі синергії нормативно-правового контролю, політичного впливу і оперативної гуманітарної допомоги та діє як єдиний, скоординований механізм, який інтегрує правову, політичну та гуманітарну діяльність для гарантування всебічного і ефективного захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.

2. Національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту

Національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту концептуально визначається як комплексна, багаторівнева державна система, яка виконує інтегровані функції

⁹ Заява Комітету ООН з прав дитини! Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220346.htm> l (дата звернення: 13.09.25)

(контрольно-наглядову, виконавчо-розпорядчу, координувальну та юрисдикційну функцію).

На нашу думку, до основних інституцій національного механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту відносяться наступні.

1. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Ключовим елементом інституцій національного механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту у площині парламентського контролю за дотриманням прав дитини, зокрема під час збройного конфлікту, є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Омбудсман реалізує незалежний моніторинг стану дотримання та повної реалізації конституційних прав дитини в державі, забезпечуючи при цьому оперативний розгляд індивідуальних звернень (скарг) громадян. В умовах воєнного стану його роль набула критичної значущості у координації зусиль з міжнародними та національними інституціями національного механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту щодо пошуку, верифікації та повернення незаконно депортованих або примусово переміщених дітей, а також у систематичному моніторингу дотримання прав внутрішньо переміщених осіб. Омбудсман сприяє імплементації міжнародних рекомендацій та рішень судових органів у національне законодавство, забезпечуючи постійну правову присутність дитячих інтересів у політико-правовому дискурсі та виступаючи ключовим ланцюгом між громадянським суспільством, державними органами та міжнародною спільнотою у питаннях захисту *persona vulnerabilis*. Офіційні веб ресурс Омбудсман відображає інформацію, щодо комплексної державної стратегії забезпечення прав дитини, яка охоплює як внутрішньодержавний рівень реагування, так і механізми міжнародної координації для захисту дітей-переміщених осіб та дітей-біженців. Внутрішній мандат зосереджений на забезпеченні неперервності критичних адміністративно-соціальних послуг, включаючи реєстрацію народження, надання соціальної та медичної допомоги, безперебійне функціонування систем дошкільної та загальної середньої освіти, а також термінове вирішення питань щодо влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас, значна увага Омбудсмана приділяється екстериторіальному захисту дітей, що включає інформування про необхідні документи для виїзду за кордон, встановлення громадянства, запобігання торгівлі дітей та їх експлуатації, а також детальне роз'яснення механізмів отримання тимчасового захисту, медичної, соціальної та освітньої допомоги в країнах Європейського Союзу, що свідчить про багаторівневий та

адаптивний підхід до реалізації зобов'язань щодо захисту прав дітей, в т.ч. в умовах збройного конфлікту¹⁰.

Департамент моніторингу додержання прав дитини концептуалізується як самостійний структурний елемент Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, функціональне призначення якого полягає у забезпеченні реалізації парламентського контролю (омбудсманської функції) за станом дотримання та повної реалізації прав дитини, в т.ч. і в умовах збройного конфлікту, а також відновленні їх порушених прав. Основним завданням Департаменту є незалежний моніторинг сфери захисту прав дитини у діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та суб'єктів усіх форм власності, що вимагає широких дискреційних повноважень. До цих повноважень належить право безперешкодної вимоги надання необхідної документації та інформації, проведення виїзних та безвиїзних перевірок без попереднього повідомлення, залучення незалежних експертів і науковців до дослідження стану захисту прав дітей, а також ініціювання виконання актів реагування Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в сфері захисту прав дітей¹¹. Таким чином, Департамент функціонує як ключовий внутрішньо-державний механізм правової верифікації та адвокації прав дитини, забезпечуючи підзвітність влади та інституцій перед принципами міжнародного і національного законодавства.

Виконавча гілка влади на національному рівні представлена системою центральних органів виконавчої влади, які виконують галузеве забезпечення потреб дитячого контингенту та формують нормативно-правове й організаційне поле для оперативного реагування на кризові виклики, спричинені військовою агресією російської федерації. До ключових суб'єктів цієї категорії належать:

- Міністерство соціальної політики України, яке відповідає за надання соціального захисту, верифікацію статусу постраждалої в ході збройного конфлікту дитини та розвиток сімейних форм виховання для дітей, позбавлених батьківського піклування;
- Міністерство охорони здоров'я України, що гарантує безперервність медичної допомоги та психологічної реабілітації;
- Міністерство освіти і науки України, яке забезпечує адаптацію освітнього процесу в умовах внутрішнього переміщення та деструкції інфраструктури;

¹⁰ Захист прав дитини під час війни. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zahist-prav-ditini-pid-chas-vijni> (дата звернення: 18.09.25)

¹¹ Загальна інформація. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd> (дата звернення: 03.09.25)

– Міністерство національної єдності України, яке виконує вирішальну координувальну роль у процесах пошуку, верифікації та репатріації незаконно депортованих на територію РФ українських дітей.

Таким чином, їхня взаємодія є критично важливою для забезпечення комплексного та міжсекторального підходу до захисту прав дітей під час воєнного стану.

Зокрема, Міністерство національної єдності України виконує ключові оперативні функції у початковій фазі формування Реєстру відомостей щодо дітей, депортованих або примусово переміщених. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 29 жовтня 2024 р. № 1240 Міністерству національної єдності України доручено забезпечити консолідацію та передачу первинного масиву даних про депортованих дітей до Міністерства юстиції України протягом місячного строку, співпрацюючи при цьому з державним підприємством «Український національний центр розбудови миру». Ця відповідальність є критично важливою для уніфікації інформаційного поля та є відправною точкою для подальшої верифікації відомостей, щодо незаконно переміщених та депортованих українських дітей. Крім того, на Міністерство покладається обов'язок щодо інформування громадськості про перетворення Єдиного реєстру шляхом розміщення відповідної інформації на своєму офіційному веб-сайті, що підкреслює його роль у комунікаційній підтримці механізму реінтеграції та захисту прав дитини¹².

На регіональному та місцевому рівнях національний інституційний механізм захисту дітей в умовах збройного конфлікту підсилюється діяльністю обласних військових адміністрацій (далі – ОВА) та органів місцевого самоврядування (далі – ОМС). Так, ОВА у співпраці з військовим командуванням уповноважені приймати рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей із зон активних бойових дій, а ОМС через служби у справах дітей та органи опіки й піклування несуть пряму відповідальність за первинне виявлення порушень, тимчасове влаштування дітей, залишених без батьківського піклування, та організацію логістики прийому евакуйованих осіб, що забезпечує безпосередню оперативну реалізацію захисних норм.

¹² Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів від 29 жовтня 2024 р. № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.25)

Національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту реалізується через двокомпонентну інтеграцію функцій. Зокрема, на рівні безпосереднього реагування та соціальної інтервенції ключове значення має діяльність спеціалізованих органів опіки та піклування, які є фундаментом для ідентифікації та невідкладного правового забезпечення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, включаючи надання захисту сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, логічно доповнюючись юрисдикційною складовою, представленою правоохоронними структурами та судовою гілкою влади.

Системна співпраця України з міжнародними інституціями кримінальної юстиції після повномасштабного вторгнення росії набула пріоритетного та багатовекторного характеру, що охоплює як юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, так і діяльність спеціалізованих слідчих механізмів. Зокрема, така співпраця реалізується у сфері документування та кваліфікації злочинів, вчинених проти дітей, що має на меті забезпечення належної правової відповіді на серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та сприяння притягненню до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, відповідальних за вбивства, каліцтва, викрадення і незаконну депортацію дітей. Ключовий напрям зосереджений на інституціоналізації взаємодії з Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду К.Хана, тісна взаємодія українських правоохоронних органів з яким мала безпосередній правовий результат у вигляді видачі ордерів на арешт президента росії та уповноваженої з прав дитини рф, що ґрунтувалися на понад 40 томах доказів, переданих українською стороною щодо злочину незаконного примусового переміщення українських дітей. Другий, паралельний вектор співробітництва полягає у розгортанні коаліційних слідчих механізмів та створенні інструментарію для переслідування за злочин агресії та інші воєнні злочини. Формування Спільної слідчої групи, до якої залучені вісім європейських держав та Офіс Прокурора МКС, забезпечує координацію національних розслідувань у різних юрисдикціях, дозволяючи консолідувати зусилля щодо розслідування воєнних злочинів, в т.ч. і проти дітей. Доповненням до цього стало створення Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ICPA) на базі Євроюсту в Гаазі, який функціонує як прообразна інституція майбутнього Спецтрибуналу з воєнних злочинів рф в Україні та забезпечує багатонаціональну співпрацю прокурорів в цій сфері. Структурна взаємодія на даному рівні посилюється створенням захищеної Баз даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED) під егідою Євроюсту, яка слугує централізованим сховищем

верифікованої доказової бази для спрощення обміну інформацією між усіма країнами-партнерами ССГ та прокурорами ІСПА, підвищуючи тим самим стратегічну спроможність української системи кримінальної юстиції в умовах збройної агресії РФ¹³.

Отже, національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту в Україні функціонує як багаторівнева система, що поєднує парламентський контроль, виконавчу координацію, правозастосування та міжнародну співпрацю. Його основу становить діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, профільних міністерств і місцевих адміністрацій, які забезпечують захист, реєстрацію, соціальну підтримку та репатріацію дітей, постраждалих від війни. Ефективність цього механізму посилюється взаємодією з міжнародними органами кримінальної юстиції, що сприяє документуванню злочинів, притягненню винних до відповідальності та інтеграції України у глобальну систему захисту дитинства.

ВИСНОВКИ

Механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту формується як цілісний багаторівневий комплекс правових, інституційних і гуманітарних механізмів, спрямованих на гарантування непорушності дитячих прав навіть у період деструкції правопорядку. Його структура інтегрує міжнародні та національні інституції, об'єднані спільною метою – запобігання порушенням, усунення їхніх наслідків і забезпечення повноцінного відновлення дитини як суб'єкта права. В основі міжнародного рівня механізму захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів лежить діяльність інституцій системи ООН, які через синергію нормативно-правових, моніторингових і гуманітарних компонентів створюють глобальну архітектуру захисту дитинства. Вона поєднує оперативні функції реагування, довгострокові програми реабілітації, стратегічний моніторинг дотримання норм гуманітарного права, механізми притягнення винних до відповідальності та політичний тиск на сторони конфлікту. Злагоджена робота таких суб'єктів, як ЮНІСЕФ, УВКПЛ, Комітету ООН з прав дитини та Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей і збройних конфліктів, утворює дієву систему правового реагування на воєнні злочини проти дітей, водночас формуючи новий рівень міжнародної підзвітності та захисту *persona vulnerabilis*.

¹³ Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати. Фіс генерального Прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spirovbitnistvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati> (дата звернення: 05.09.25)

Національний механізм захисту прав дитини в Україні відзначається інституційною узгодженістю та нормативною адаптивністю до умов воєнного стану. Його ключова функція полягає у збереженні неперервності системи гарантій прав дитини – від реєстрації народження та забезпечення доступу до освіти й медицини до захисту дітей, депортованих або переміщених унаслідок збройної агресії. Центральне місце в цій системі посідає інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який через розгалужену структуру моніторингу та реагування координує взаємодію державних органів і громадянського суспільства, а також виконує функції національного омбудсмана у співпраці з міжнародними структурами. Система виконавчих органів забезпечує міжгалузеву координацію політики захисту дітей, охоплюючи соціальний, медичний, освітній та безпековий аспекти. Особливе значення має діяльність Міністерства національної єдності у сфері пошуку, верифікації та репатріації депортованих дітей, що втілює практичний вимір державної відповідальності за дотримання міжнародних гуманітарних норм.

Регіональна та місцева ланки національного інституційного механізму захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту утворюють оперативну площину захисту, забезпечуючи виявлення та супровід дітей, які опинилися у небезпеці, а також реалізацію рішень щодо евакуації та тимчасового розміщення. Важливою складовою є інтеграція України в міжнародні механізми кримінальної юстиції, що підсилює спроможність держави забезпечувати справедливості і невідворотності покарання за злочини проти дітей. Співпраця з Міжнародним кримінальним судом, Євроюстом та Спільною слідчою групою створює основу для формування доказової бази, спрямованої на переслідування осіб, причетних до депортацій і насильницьких дій щодо українських дітей в ході російсько-української війни.

Таким чином, інституційна система захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту має інтегрований характер, поєднуючи міжнародно-правові норми, гуманітарні стандарти й національні механізми правозастосування. Її ефективність визначається не лише здатністю реагувати на порушення, а й можливістю забезпечити відновлення і реабілітацію дитячого населення, зміцнити правові гарантії непорушності дитинства як фундаментальної цінності міжнародного правопорядку.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії досліджено інституційну складову механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту як багаторівневу систему, що поєднує міжнародно-правові та національні інструменти.

Розкрито роль ООН у формуванні глобальної архітектури захисту дитинства, зокрема в межах діяльності ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини та Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей і збройних конфліктів. Визначено, що їхня діяльність забезпечує не лише гуманітарне реагування, а й моніторинг дотримання норм міжнародного гуманітарного права та притягнення винних у порушенні прав дітей в умовах збройного конфлікту до відповідальності. Окрему увагу приділено функціонуванню національного механізму захисту прав дитини в Україні, основу якого становлять парламентський контроль, виконавча координація та міжсекторальна взаємодія органів влади. Підкреслено провідну роль Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у сфері моніторингу, верифікації та повернення незаконно депортованих на територію рф українських дітей. Проаналізовано діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення прав дітей у воєнний період. Розглянуто міжнародно-правову співпрацю України з інституціями кримінальної юстиції, спрямовану на документування воєнних злочинів проти дітей, вчинених в ході російсько-української війни. Доведено, що ефективність системи захисту дитинства залежить від узгодженості національних і міжнародних зусиль, спрямованих на запобігання порушенням та відновлення прав дітей як найуразливішої категорії цивільного населення.

Література

1. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubiporushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 12.09.25)
2. Конвенція про права дитини: ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82#Text (дата звернення: 11.09.25)
3. Україна та Організація Об'єднаних Націй продовжують спільний превентивний план щодо припинення та запобігання тяжким порушенням прав дітей під час війни. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/ukraine-and-united-nations-extend-joint-prevention-plan-end-and-prevent-grave> (дата звернення: 03.09.25)

4. Наша робота. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER Ukraine. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/aboutus/ourwork> (дата звернення: 09.09.25)

5. Secretary-General annual report on children and armed conflict. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Secretary-General-annual-report-on-children-and-armed-conflict-2024> (дата звернення: 12.09.25)

6. Заява Комітету ООН з прав дитини! Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220346.html> (дата звернення: 13.09.25)

7. Захист прав дитини під час війни. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zahist-prav-ditini-pid-chas-vijni> (дата звернення: 18.09.25)

8. Загальна інформація. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd> (дата звернення: 03.09.25)

9. Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів від 29 жовтня 2024 р. № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.25)

10. Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати. Фіс генерального Прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobitnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati> (дата звернення: 05.09.25)

Інформація про автора:

Тарасенко Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

директор Департаменту освіти, науки та спорту

Міністерства внутрішніх справ України

вул. Академіка Богомольця, 10, м. Київ, 01601, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0369-520X>